УДК 316.613:159.92]-057.36(045)
DOI https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.2.15

Волошина Наталія Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент спеціальної кафедри Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
orcid.org/0000-0002-9966-9796
voloshinanatalia3@gmail.com

ФІЛОСОФСЬКІ МЕЙНСТРИМИ ІНТЕЛЕКТУ СУЧАСНОГО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

У статті проаналізовано деякі наукові джерела стосовно інтелекту, розглянуто генезис поняття інтелекту, показано, що інтелект об'єктивний за змістом і при цьому суб'єктивний за ідеальною формою, тому що виражається в неповноті, однобічності, неадекватності відображення дійсності, яка задіяна в активній людській діяльності. Доведено, що зміст інтелекту характеризується органічною єдністю об'єктивної та суб'єктивної сторін. Розкрито дві складові структури інтелекту кожної людини, незважаючи на різні здібності до розумової діяльності, індивідуальність, неповторність, – гносеологічну і соціальну, гносеологічний і соціальний способи взаємозв'язку його складників та їх функціонування. Доведено, що гносеологічний складник характеризує зрілість мислення людини, специфіку і рівень пізнавальної та перетворюючої могутності її розуму і містить здатності людини: до цілеспрямованого, активного, адекватного відображення об'єктивної дійсності; до творчого рішення виникаючих проблем, при цьому переходячи від вирішення одного завдання до вирішення іншого; до опори на загальнонаукові та спеціальні методи пізнавальної діяльності; здатність до передбачення; до інтуїції. Охарактеризовано практичну і теоретичну форми інтелекту, які реалізуються в діяльності військовослужбовця. Висвітлено соціальні аспекти інтелекту: він є продукт довгого суспільно-історичного розвитку, основу якого становить процес матеріального і духовного виробництва; у ньому віддзеркалюється вся палітра сучасних суспільних відносин, а саме рівень демократичного, наукового, естетичного розвитку нашої держави, суспільного розподілу праці, особливо це проявляється в разі професійної спрямованості інтелекту; розподіл інтелекту за такими видами, як: вербальний, логічний, просторовий, професійний, фізичний, соціальний, духовний, творчий, практичний, академічний інтелект.

Ключові слова: інтелект, структура інтелекту, гносеологічний, соціальний аспект інтелекту.

Voloshyna Natalya,
Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of the Special Department
of the Institute of Special Communication and Information Protection
of the National Technical University of Ukraine
"Ihor Sikorskyi Kyiv Polytechnic Institute"
orcid.org/0000-0002-9966-9796)
voloshinanatalia3@gmail.com

PHILOSOPHICAL MAINSTREAMS OF THE INTELLECT OF THE MODERN MILITARY SERVICEMAN

The article analyzes some scientific sources about intelligence, considers the genesis of the concept of intelligence, shows that intelligence is objective in content and at the same time subjective in ideal form, because it is expressed in incompleteness, one-sidedness, inadequacy of the reflection of reality, which is involved in active human activity, it is proved that the content of intelligence is characterized by the organic unity of the objective and subjective sides. The two component structures of each person's intelligence, despite different abilities for mental activity, individuality, uniqueness – epistemological and social; epistemological and social methods of interrelation of its component elements and their functioning, it is proved that the epistemological component characterizes the maturity

of a person's thinking, the specificity and level of the cognitive and transforming power of his mind and contains the human ability: to purposeful, active, adequate reflection of objective reality; to the creative solution of emerging problems, at the same time moving from the solution of one task to the solution of another; to reliance on general scientific and special methods of cognitive activity; the ability to predict; to intuition. The practical and theoretical forms of intelligence, which are implemented in the activities of a military serviceman, are characterized. The social aspects of intelligence are highlighted: it is a product of a long socio-historical development, the basis of which is the process of material and spiritual production; it reflects the entire palette of modern social relations, namely the level of democratic, scientific, aesthetic development of our state, the social division of labor, especially this is manifested in the professional orientation of the intellect; distribution of intelligence by species. namely: verbal, logical, spatial, professional, physical, social, spiritual, creative, practical, academic intelligence.
Key words: intelligence, structure of intelligence, epistemological, social aspect of intelligence.

Постановка проблеми. Проблема інтелекту залишається актуальною в науковій і популярній літературі. Проте останнім часом більшість авторів використовують термін «інтелект» як синонім слова «мислення», або простий продукт розумової діяльності людини. Звичним для споживача стало і поняття «штучний інтелект», особливо часто вживане у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій і використанням результатів у повсякденному мирному житті та в бойових умовах під час захисту Батьківщини. Але, незважаючи на значну кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів із проблеми інтелекту, єдиного фундаментального визначення даного феномена, на думку більшості вчених, ще не здійснено.

Таке становище можна пояснити складністю фізіологічної діяльності людського мозку і недостатнім філософським осмисленням процесу пересадження матеріального в кору головного мозку і перетворення його в ідеальні образи. Левова частка відомих авторці досліджень із проблем інтелекту відноситься до системи психологічних пошуків, поза увагою залишаються гносеологічні аспекти даного складного продукту діяльності головного мозку.

Складність, неоднозначність розуміння гносеологічної сутності та змісту інтелекту на фоні інтелектуалізації соціального життя людини зумовлює актуальність спроби дослідження такого явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуалізація всіх сфер життєдіяльності сучасного суспільства викликає постійний інтерес серед представників різних наукових напрямів до аналізу і дослідження інтелекту.

Дуже цікавою і корисною стосовно наукового аналізу різних аспектів інтелекту є дисертаційна робота М. Смульсон (Смульсон, 2002, с. 387–426). Зокрема, в її роботі детально розглянуто питання сутності, незалежності інтелектуальних здібностей Дж. Гілфорда, ієрархічної структури інтелекту Вернона і теорії множинного інтелекту Г. Гарднера.

Причому М. Смульсон, на відміну від багатьох науковців, наголошує, що інтелект не є синонімом мислення та не зводиться до простого об'єднання когнітивних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, увага, мислення, уява, мовлення). Між цими конструктами існують мережеві системні зв'язки, й тому інтелект є збагаченим на рівні когнітивних процесів їхніми взаємними мережевими «переплетіннями», а також метакогнітивними інтеграторами. Інтелект переважно має когнітивну природу, однак інтеграторами інтелекту є метакогнітивні структури, зокрема рефлексія, метакогнітивний моніторинг, мови, мислення, інтелектуальні стратегії, з одного боку, а інтуїція та психологічні захисти – з іншого.

Значний інтерес до проблеми інтелекту зумовив уведення в процес підготовки фахівців у МАУП навчальної дисципліни «інтелектуалознавство» і розроблення П.М. Лісовським і Ю.П. Лісовською навчального посібника. Автори розглядають актуальні питання інтелектуалознавства в руслі соціальної філософії та філософії історії (онтології, гносеології, аксіології тощо). Вони вказують, що саме людина з її всевишнім розумом, допитливістю, особливим статусом суспільного відтворення постає як всесвітнє диво. Лише в її розумі висвітлюється та викристалізовується те, що ми називаємо інтелектом (Лісовський, Лісовська, 2017, с. 308–319).

Цікавими є роздуми О.В. Яковенка про співвідношення мислення та інтелекту. Він вважає, що обидва терміни виражають різні аспекти одного й того самого явища. Інтелектуальна людина – це та, яка здатна здійснювати процеси

мислення. І якщо інтелект – здатність до мислення, то мислення – це процес, в якому реалізується інтелект (Яковенко, 2017, с. 13).

Військовий дослідник І.М. Козубцов побіжно характеризує інтелект офіцера як складну, багаторівневу конструкцію, однією з характеристик якої виступає методологічна культура (Козубцов, 2016, с. 136–143).

Проблему формування інтелекту в учнівської молоді розглядають Г. Гирич та Т. Слинькова. Вони стверджують, що інтелект ґрунтується на знаннях і вміннях, накопичених упродовж тривалого часу. Для інтелекту характерними є здатність установлювати відношення, формулювати судження, аналізувати проблеми і використовувати засвоєні стратегії для розв'язування задач практичного характеру (Гирич, Слинькова, 2018, с. 32).

Науковий розподіл інтелекту за типами здійснено в дослідженнях інших науковців. Так, О.О. Євдокимова і Я.С. Пономаренко аналізують соціальний інтелект поліцейських у контексті їх комунікативної компетентності (Євдокимова, Пономаренко, 2018, с. 31–38), Е.Л. Носенко і Н.В. Коврига аналізують емоційний інтелект (Носенко, Коврига, 2003), Я.С. Пономаренко розглядає емоційний інтелект поліцейського під час виконання службових обов'язків (Пономаренко, 2019, с. 372–375).

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із цієї теми, дещо в тіні залишається розгляд проблеми інтелектуальної діяльності військовослужбовця. Загальновідомо, що сучасна війна вимагає творчої розумової діяльності командирів під час підготовки і ведення бойових дій.

Саме тому **мета статті –** розглянути сутність, зміст, структуру інтелекту військовослужбовця, особливості його прояву в сучасних умовах ведення війни, розв'язаної росією проти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уперше вживає слово «інтелект» у власних творах Е. Кант, там він, аналізуючи розумову діяльність людини, використовує терміни «нус», «інтелект», «розум» як рівнозначні.

У науковий обіг поняття інтелекту ввів англійський учений Ф. Гальтон у кінці XIX століття, при цьому за основу він взяв наукові праці Чарльза Дарвіна про еволюцію.

Пізніше французький дослідник Піаже, даючи визначення інтелекту, мав на увазі лише певне трактування мислення, головним чином те, яке представлено в працях представників Вюрцбурзької школи: він розглядає такі їх трактування, як «психічна адаптація до нових умов» (Е. Клапаред, В. Штерн), як «акт раптового розуміння» (К. Бюлер, В. Келер). Сам Ж. Піаже визначає інтелект як «прогресуючу зворотність мобільних психічних структур…» (Варій, 2009, с. 111).

Зважаючи на різноманітні підходи до розуміння інтелекту сучасними авторами, в статті пропонується його визначення, сформульоване у Вікіпедії (від лат. Intellectus «відчуття», «сприйняття», «розуміння»), – складова частина психіки, яка відповідає за оброблення інформації, абстрактне мислення, винахідницьку діяльність і прийняття рішень на основі отриманого досвіду (Вікіпедія).

Людина з дитинства в пошуках істини розвиває власні розумові властивості відображати оточуючий її світ у логічних формах. Логічні форми мислення містять об'єктивну істину, яка й дозволяє перетворювати в думках оточуюче людину середовище в об'єктивне за змістом. Це дозволяє стверджувати, що інтелект як продукт діяльності головного мозку людини об'єктивний за змістом і при цьому, по-перше, суб'єктивний за належністю, тому що являється властивістю тільки людини, що мислить. По-друге, суб'єктивність інтелекту виражається в неповноті, однобічності, неадекватності відображення дійсності, яка задіяна в людській діяльності. По-третє, суб'єктивні моменти інтелекту пов'язані з активністю суб'єкта в процесі пізнавальної діяльності.

Людина, пізнаючи і перетворюючи дійсність, привносить у зміст власних знань суб'єктивні моменти, джерело яких міститься в людському способі пізнання і перетворення світу. У даному випадку йдеться про суб'єктивність форми відображення, про форму як організацію елементів змісту, а така, зрозуміло, ідеальна, оскільки предмет, річ існують у голові людини як нематеріальні, перетворені копії речей.

Характерним для інтелекту є як відображення дійсності в логічних формах, так і перетворення результатів відображення. У процесі цього перетворення шляхом аналізу і синтезу вже наявних образів здійснюється створення образів речей, що не існують у природі. Таким чином, зміст інтелекту характеризується

органічною єдністю об'єктивної та суб'єктивної сторін.

З метою більш повного пізнання складного феномена – інтелекту – пропонується розглянути його структуру, способи взаємозв'язку його складових елементів та їх функціонування, адже натепер у науковому середовищі відсутнє єдине розуміння структури інтелекту.

Незважаючи на різні здібності до розумової діяльності, індивідуальність, неповторність кожної особистості, в структурі інтелекту кожної людини можна виокремити два складники – гносеологічний і соціальний.

Гносеологічний складник характеризує зрілість мислення людини, специфіку і рівень пізнавальної та перетворювальної могутності її розуму. Творче оперування логічними формами мислення дає можливість людині за допомогою інтелекту активно відображати і перетворювати дійсність. Рівень досконалості розумових здібностей, уміння отримувати, використовувати інформацію й оперувати нею, робити висновки для практичної діяльності свідчать про рівень інтелектуальності особистості. Сукупність і рівень розумових здібностей, які проявляються в процесі діяльності людини, характеризують наявність інтелекту.

Першим і найважливішим структурним елементом інтелекту пропонується виокремити здатність людини до цілеспрямованого, активного, адекватного відображення об'єктивної дійсності. У процесі пізнавальної діяльності мозок людини відображає реальну дійсність вибірково, орієнтуючись на головне й абстрагуючись від другорядного, неважливого. Особливо це проявляється в інтелектуальній діяльності військового командира, якому доводиться приймати рішення в бойовій обстановці, яка постійно змінюється, тому що за допущені помилки на війні платять самою дорогою ціною – людським життям.

Другим важливим структурним елементом інтелекту, на наш погляд, є здатність інтелекту до творчого рішення проблем, що виникають. Завдяки даній розумовій здатності людина може вирішувати різноманітні завдання, при цьому переходити від вирішення одного завдання до вирішення іншого, знаходити шляхи там, де відсутні формалізовані, стандартні, заздалегідь відомі методи.

Рішенню наявної проблеми багато в чому сприяє уява і значною мірою – наукова фантазія. Уява – це могутній механізм у психіці людини, здатний створювати різноманітні типи модельних конструкцій, прообразів реальних речей із властивою їм єдністю загального, особливого й одиничного.

Творчий інтелектуальний пошук нерозривно пов'язаний з емоційним станом, тому що мислення, не говорячи про розум, не може бути без почуттів. Нині багато хто з науковців виокремлює емоційний інтелект. У процесі творчого вирішення завдання приходить як би «осяяння», котре в багатьох випадках приводить до оригінального вирішення проблеми. Фундаментом творчої здатності інтелекту є глибоке володіння теорією та методами пізнання і перетворення дійсності.

Третім структурним елементом у характеристиці інтелекту пропонуємо виокремити здатність людини до опори на наукові методи «добування» і перероблення інформації. Інтелект людини в пошуках істини використовує систему нагромаджених людством загальнонаукових і спеціальних методів пізнавальної діяльності. Аналіз складного емпіричного матеріалу, синтез на його основі й, нарешті, прості та конкретні положення дозволяють людині не тільки систематизувати наявні факти, проникати в сутність різних процесів, а й правильно сформулювати проблему і визначити оптимальні шляхи її вирішення. Синтетичні здатності мислення лежать в основі наукової творчості, пізнання дійсності у всій її об'єктивності та конкретності. Поєднання в мисленні різних явищ, сторін і властивостей можливе за об'єктивними законами, пізнання і використання яких можливе лише на підґрунті наукових методів.

Четвертим структурним елементом інтелекту можна назвати здатність до передбачення, що є однією з важливих сторін інтелекту. Діалектика природних і соціальних процесів вимагає розглядати їх не як якусь дану назавжди константу, а в постійному русі, з урахуванням усіх процесів і змін, що в них відбуваються. Потрібно постійно зважати на різноманітність обставин, науково, достовірно визначати перспективи досліджуваного предмета (явища).

Передбачення створює образ ненаявного, але передбачуваного наявним у недалекому майбутньому. Передбачення – це припущення про напрям розвитку (явищ, відносин тощо), про можливість певних подій, соціальних,

технічних рішень та ін. (Філософський енциклопедичний словник, 2002, с. 475). Така здатність базується на досить хорошому знанні діалектичної логіки та життєвому досвіді.

П'ятим важливим структурним елементом інтелекту є здатність до інтуїції. Сформований, розвинутий інтелект може досить швидко, майже миттєво, охопити думкою ситуацію, яка склалася, і знайти вірне рішення. У такому випадку чітко не відслідковується «шлях» думки, а висвічується лише результат у вигляді здогаду. Це не означає, що інтуїція нічим не зумовлена і виникає з нічого. У кожному науковому відкритті, під час розв'язання наукової проблеми вирішальну роль відіграє попередній рівень емпіричного і теоретичного знання. Інтуїтивні висновки спираються на значні зусилля людей, інколи декількох поколінь.

В інтуїції немає нічого нерозумного чи надрозумного. У моменти напруженої роботи мозку людина, абстрагуючись від усіх ознак, за якими здійснюється висновок, раптом відчуває, що вона знайшла вірне рішення проблеми.

Особливо важлива інтуїція в діяльності командира військової частини в бою, за відсутності часу та повноцінної інформації про ворога (його озброєння, бойову техніку, стан особового складу тощо). Інтуїція – не чудо, а продукт великого досвіду і напруженої розумової роботи.

Для повноти характеристики інтелекту пропонуємо звернути увагу на практичну і теоретичну його форми. Підґрунтям для виокремлення даних форм інтелекту є різниця в суб'єктивній спрямованості, внутрішньому тяготінню особистості до сфери теоретичної чи практичної діяльності. Така різниця об'єктивно існує і проявляється в практичному житті, в службовій діяльності. Тому в разі призначення військовослужбовця на певну посаду доцільно враховувати спрямованість інтелекту.

Людина, що володіє теоретичним інтелектом, може ефективно служити на штабній, науково-дослідній, викладацькій роботі, а з практичним інтелектом буде успішно виконувати обов'язки на посадах, безпосередньо пов'язаних із конкретною реалізацією оперативно-тактичних, військово-технічних завдань.

Безумовно, різниця між практичною і теоретичною формою інтелекту має досить умовний характер, найбільш сприятливим вважається інтелект, що може поєднувати високий рівень теоретичного осмислення проблеми з умінням використовувати результати в практичній діяльності. Характер діяльності військовослужбовця вимагає єдності теоретичного і практичного інтелекту.

Розглянуті характеристики інтелекту дають диференційоване і водночас узагальнене уявлення про інтелект як продукт діяльності головного мозку, але при цьому, на нашу думку, залишається в тіні його реалізація в соціумі. Звичайно, розміри статті не дозволяють повно дослідити і висвітлити соціальні аспекти інтелекту, тому здійснено спробу коротко окреслити види інтелекту.

Отже, можна уявити, по-перше, що соціальна сторона інтелекту являє собою продукт довгого суспільно-історичного розвитку, основу якого становить процес матеріального і духовного виробництва. Безумовно, в ході історичного розвитку людської спільноти значною мірою змінюється чуттєво-емоційна і вольова сфери людської свідомості, але головні зміни відбулись в інтелектуальній сфері свідомості. Розвиток науки, техніки і зумовлений ним прогрес матеріального рівня життя вплинули на рівень інтелектуального розвитку людини.

По-друге, в інтелекті людини віддзеркалюється вся палітра суспільних відносин. Сучасні суспільні відносини, а саме рівень демократичного, наукового, естетичного розвитку нашої держави впливають на формування інтелектуальних якостей особистості. Можливість вільного вибору професії військовослужбовця дозволяє зосередити інтелектуальні інтереси та інтелектуальні зусилля в обраній сфері діяльності.

По-третє, в інтелекті віддзеркалюється вплив суспільного розподілу праці. Особливо яскраво це проявляється в разі професійної спрямованості інтелекту. Справа в тому, що відбувається збагачення інтелекту в певній галузі знання, а оцінювання соціальної діяльності – через призму власного професійного сприйняття оточуючої дійсності.

По-четверте, залежність інтелектуальної діяльності від певних життєвих напрямів або певних способів життя. Серед науковців поширеним є розподіл інтелекту за видами. Натепер можна зустріти в наукових виданнях кілька видів розумової діяльності: вербальний,

логічний, просторовий, професійний, фізичний, соціальний, духовний, творчий, практичний, академічний інтелект.

Найчастіше використовується поняття «емоційний інтелект людини», тобто вміння спілкування з різними людьми. Особливо важливим є емоційний інтелект у спілкуванні командира з підлеглими військовослужбовцями. Вміння мислити розумно, аналітично, без протиріч, переконливо усвідомлювати свої індивідуальні потреби і прагнути до виконання поставлених бойових завдань, без сумніву, допоможе досягти перемоги над ворогом.

Соціальна сторона інтелекту свідчить про залежність творчої діяльності людини від впливу певних політичних, моральних, релігійних та інших соціальних мотивів і установок, що й відрізняє інтелект людини від «штучного» інтелекту машини.

Висновки. Таким чином, проведений побіжний науковий аналіз проблеми інтелекту людини дозволяє зробити такий висновок: інтелект сучасного військовослужбовця – це сукупність здібностей до творчого оперування абстрактно-логічними формами мислення з метою виконання поставлених завдань у бойових умовах. Розглянуті характеристики дають узагальнене уявлення про гносеологічний і соціальний складники інтелекту, характеризують його як продукт діяльності головного мозку. Сукупність і рівень розумових здібностей, що реалізуються в процесі практичної діяльності, свідчать про наявність інтелекту. Важливо враховувати інтелектуальні здібності в розподілі офіцерів на первинні посади після закінчення військового закладу освіти та в разі подальшого службового просування.

Інтелект військовослужбовців є науковою проблемою, яка вимагає нагального філософського і психологічного дослідження. Це зумовлено активною інтелектуалізацією повсякденної діяльності військової організації нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Варій, М. Й. (2009). Психологія : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури. С. 288.
2. Євдокімова, О. О., Пономаренко, Я. С. (2018). Соціальний інтелект поліцейських у контексті їх комунікативної компетентності. *Право і безпека*, 1 (68), 31–38.
3. Козубцов, І. М. Феномен методологічної культури ад'юнктів. (2016). *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*, 1, 136–143.
4. Лісовський, П. М., Лісовська, Ю. П. (2017). Інтелектуалознавство : навч. посіб. Київ : Персонал. 320 с.
5. Носенко, Е. Л., Коврига, Н. В. (2003). Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа. 148 с.
6. Пономаренко, Я. С. (2019). Емоційний інтелект як інтегральна ознака особистості поліцейського в ситуаціях проблемного спілкування. *Вісник харківського національного університету внутрішніх справ.* Харків. С. 372–375.
7. Смульсон, М. Л. (2002). Психологія розвитку інтелекту в ранній юності : дис. … д-ра психол. наук : 19.00.07 ; Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ. 461 с.
8. Філософський енциклопедичний словник (2002). Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. Київ : Абрис, С. 742 с.
9. Яковенко, О. В. Психологічний практикум : методичний посібник (2017). Київ : НВП ІНТЕРСЕРВІС. Ч. 1. 48 с.
10. Wikipedia. URL: https://uk.wikipedia.org›wiki (дата звернення: 01.04.2024).

References:

1. Varii, M. I. (2009). Psykholohiia: navch. posibnyk. [Psychology]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
2. Wikipedia, (2024). Retrieved from: https://uk.wikipedia.org›wiki [in Ukrainian].
3. Yevdokimova, O. O. & Ponomarenko, Ya. S. (2018). Sotsialnyi intelekt politseiskykh u konteksti yikh komunikatyvnoi kompetentnosti. *Pravo i bezpeka* [Social intelligence of police officers in the context of their communicative competence]. № 1 (68) [in Ukrainian].
4. Kozubtsov, I. M. (2016). Fenomen metodolohichnoi kultury adiunktiv [The phenomenon of methodological culture of adjuncts]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony.* № 1 [in Ukrainian].
5. Lisovskyi, P. M. & Lisovska, Yu. P. (2017). Intelektualoznavstvo: navch. posib. [Intellectual studies]. Kyiv: Personal. [in Ukrainian].
6. Nosenko, E. L. & Kovryha, N. V. (2003). Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii: monohrafiia. [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions: monograph]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].

7. Ponomarenko, Ya. S. (2019). Emotsiinyi intelekt yak intehralna oznaka osobystosti politseiskoho v sytuatsiiakh problemnoho spilkuvannia [Emotional intelligence as an integral feature of a policeman's personality in problematic communication situations]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Smulson, M. L. (2002). *Psykholohiia rozvytku intelektu v rannii yunosti* [Psychology of intelligence development in early youth]: Dys. … d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 / Instytut psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk. [Philosophical encyclopedic dictionary]. (2002). Instytut filosofii im. H.S. Skovorody NANU. Kyiv: Abrys. [in Ukrainian].

10. Yakovenko, O. V. (2017). Psykholohichnyi praktykum: metodychnyi posibnyk. Chastyna 1. [Psychological workshop: methodological guide. Part 1.]. Kyiv: NVP INTERSERVIS [in Ukrainian].